

Sarnyai Csaba Máté

tézisek a

Katolikus autonómia-koncepciók 1848-1920

című habilitációs értekezéséhez

Értelmezési keretek, célok, módszertan

A katolikus-autonómiáról, illetve annak megvalósításáról értekezni a XIX. század magyartörténeti összefüggésében, paradoxonnak tűnhet. Felmerülhet a kérdés, hogyan beszélhetünk autonómiáról egy külső ügyeiben az államhatalommal évszázadosan összefonódott, belső rendszerében hierarchikus és dogmatikai konstitúciója által is erősen szabályozott intézmény, a katolikus, azon belül is a magyar katolikus egyház kapcsán. Az autonómia-igény - mint később látni fogjuk, akár az egyház külső, akár belső életéről is van szó - elsősorban akkor erősödött fel, amikor alapvető változások kerültek napirendre a katolikus egyház és az állam kapcsolatrendszerében: így volt ez 1848-ban, az 1867-es kiegyezéskor, az 1890-es évek egyházpolitikai vitáinak idején, vagy épp az I. világháborút követő politikai fordulatok idején. Lehet, hogy a katolikus-autonómia gyakorlati megvalósíthatósága mindig is korlátozott volt. Mint megoldási lehetőség azonban, bár alkalmasint más eszmei bázisról induló, különböző célokért küzdő és eltérő politikai érdekű csoportok számára, többször is felvetődött E koncepciók megjelenésének körülményeit, az elképzelések sajátosságait vizsgáljuk a következőkben.

Az élénkülő hazai egyháztörténeti kutatásoknak azért is fontos területe a tárgyalt időszak, mert a modern polgári állam és a katolikus egyház új alapokra épülő kapcsolatainak gyökerei ide vezethetők vissza. Az ekkor felvetett egyházpolitikai problémák és válasz lehetőségek elemzése hasznos lehet az elmúlt száz év megértéséhez is. Az autonómia-törekvések találkozási pontját alkotják ezeknek a problémáknak, ezért is lehet különösen érdekes e részterület vizsgálata.

A modernkori egyháztörténeti kérdések tárgyalása gyakorta ölti érzelmi alapú oppozíció vagy apológia formáját. A katolikus egyház esetében is - a lehetséges mértékig - szét lehet választani a karizma közvetítő szerepét az intézményi funkciótól. Az utóbbi tekintetében az egyház és annak klerikus vezetői törekszenek politikai befolyásuk kiterjesztésére, illetve megtartására, hisz ez ad leginkább teret az általuk képviselt eszmék és érdekek képviseletére. Úgy gondoljuk, hogy történeti szempontból megalapozottabb az a törekvés, ha a tárgyalt időszakban az érdekviszonyok rendszerét igyekszünk felderíteni az autonómia-koncepciók értelmezése során. Az érdekek, illetve azok érvényesítési módjai természetesen változhatnak az események és a történelmi-politikai körülmények alakulásával. Ezzel párhuzamosan az egyes érdekcsoportok kompromisszum készsége is modifikálódhat.

Mivel különösen érvényesnek tartjuk ezt a világi és egyházi hatalmi tényezők kapcsolatának interpretációjában, ezért az alábbiakban e folyamat bemutatására törekszünk a jelzett korszak fontos autonómia - elképzeléseinek értelmezésekor.

A dolgozat célja, hogy az adott korszak, egyházi politikatörténeti kontextusában vizsgálja a főcímben jelzett koncepciókat. Ezért is kívánczik ide a vonatkozó társadalomelméleti keret rövid felvázolása.

A katolikus egyházat érintő állami intézkedések egyik fő mozgatórugója a tárgyalt korszakban a világi állam társadalmi befolyásának növelése az egyházakkal szemben. A 19. század közepétől az állam szerepe újabb és újabb társadalmi dimenziókra terjed ki. Ilyenek, mindenek előtt, az oktatás, a szociális gondozás az egészségügy bizonyos formái vagy a hivatalos nyilvántartás, azaz az anyakönyvezés. Ezek ellátásának érdekében adókat szed és elsődleges lojalitást vár el polgáraitól. Így veszi át a polgárosodás folyamatában a korábbi elsődlegesen felekezeti jellegű lojalitást a kialakuló polgári nemzetállamhoz való lojalitás igénye és gyakorlata.

Az előzőekben vázoltakat kiemelését azért látjuk fontosnak, mert a következőkben bemutatott katolikus autonómia elképzelések egyik kulcs mozzanata a polgári államhoz való viszonya.

A polgárosuló államberendezkedés másik fontos mozzanata a többségi elvű döntéshozatal megjelenése a politikum és a társadalom világában egyaránt. A kisebbség/többség viszony kialakulásának társadalomelméleti alapjai felrajzolásához hivatott a segítségünkre lenni a közösségek/társadalmi nagycsoportok helyzetében bekövetkezett változások társadalomelméleti eredőjének rövid formatörténeti bemutatása¹. A modernitást megelőzően az azonos/hasonló helyzetű ám különböző identitású és azonos vagy hasonló privilégiumokkal rendelkező, esetleg azoktól éppen megfosztott csoportok – politikai értelemben – nem voltak kisebbségek. A főként a birodalmiság elvére épülő abszolutizmusok, esetünkben a Habsburg monarchia idején ezek a közösségek ugyanis tartós és önálló politikai súllyal nem rendelkező társadalmi nagycsoportok lehettek csupán. Nem rajtuk múlt a hatalom legitimációja, legfeljebb egy-egy hatalmi játszma során, annak tárgyaként kerültek képbe. Átmeneti politikai súlyra így csak az úr/alattvaló alaphelyzet pillanatnyi érdekviszonyai mentén tettek szert.

A politika többségi elv alapján működni kezdő társadalmi alrendszer e formaváltás révén létrejött

¹Luhmann 2010, Niklas Luhmann: A modern társadalom modernsége. = u.ö.: A Modernség megfigyelései. Gondolat Kiadó, Budapest, 9-32. o.

kisebbségeket rögtön ki is zárta a politikai hatalom gyakorlásának valós lehetőségteréből. Ez egy idő után, például az 1848-1849-es magyar országgyűlés, már a kezdeteknél nem felelt meg a többségi képviselt önmagától is megkövetelt (puha) demokratikusság-elvárásának, s elkezdődött a kisebbségpolitika eszköztárának kialakulása. Az egyenlőtlenségek intézményesülése a többségi képviseleti rendszerek elterjedése óta folyamatosan nyomon követhető. E folyamat egyik fő forrása maga az uralom dominánssá váló új formája, a többségi elvű képviselet. Miközben ugyanis a választójog kiterjesztésével kiszélesíti a politikai döntések meghozatalába bevonható társadalmi rétegek körét, egyben tartósan ki is zár onnan bizonyos társadalmi csoportokat.

Azért láttuk a fentieket itt megemlíteni, mert úgy gondoljuk, hogy az uralom formájának illetően átalakulása készítette a katolikus egyház felsőklerikusait és indította az alsó klérust és a világi elemet arra, hogy a különböző általunk tárgyalt, autonómia koncepciók mindegyikében megjelenjen a többségi elv.

Az autonómia-probléma kiemelésére azért volt szükség, mert ez az a találkozási pont, melyben a katolikus klérusnak a polgári átalakulás folyamatához való bonyolult kapcsolatrendszere számunkra a leginkább megragadható. Az autonómia-igény felvetődése erősen kötődik bizonyos -

elsődlegesen egyházpolitikai jellegű - törvényi változásokhoz, amit a tervezett autonómia-intézmény változó hatásköre is tükröz.

Mielőtt az egyes autonómia-koncepciók bemutatásához látnánk, beszélnünk kell a katolikus autonómia lehetséges fogalmi megközelítéseiről,² hisz katolikus autonómiáról, illetve annak megvalósításáról értekezni a 19. század magyar történeti összefüggésében paradoxonnak tűnhet. Legelőször is azt szükséges tisztáznunk, hogy a katolikus egyházra elvileg milyen módokon vonatkozatható az autonómia.

1) Lehet külső, azaz a katolikus egyháznak az állammal szembeni autonómiája, illetve más – hasonló szerepet betöltő – intézményekhez, azaz egyházakhoz viszonyított függetlenségi foka, ugyancsak az állammal szemben.

2) Lehet belső, azaz az egyházon belüli autonómia, ami vonatkozhat a klérus különböző hierarchikus szintjeinek egymáshoz viszonyított nagyobb önállóságára, például a plébánosok és a püspökök, vagy a plébánosok és a káplánok viszonyára. A tárgyalt szerzők írásaiban is megjelenik az autonómia azon vonatkoztatási lehetősége, amely a világi híveknek a katolikus egyház ügyeibe való nagyobb beleszólását jelenheti.

² Erről részletesebben: SARNYAI Csaba Máté: A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei a XIX. század második felében. Századvég, 2001/nyár. 21. szám. 85–101.

Itt kell megemlítenünk, hogy a római katolikus egyház dogmatikai konstitúcióját szem előtt tartva az autonómiát nem igazán könnyű az egyházon belül – az utóbb említett módon – értelmezni. Ez főleg a papi hierarchia egyes szintjeinek viszonyára és a világiak döntő befolyására vonatkozik. Ez teszi történeti és szemléleti szempontból még inkább figyelemre méltóvá az alábbiakban elemzésre kerülő megközelítéseket.

Kutatásaink során, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára mellett, több egyházi archívum anyagát is felhasználtuk. Ilyenek az Esztergomi Prímási, a Kalocsai Érseki, a Pécsi, a Temesvári, a Székesfehérvári és a Veszprémi Püspöki Levéltárak. A könyvtárak közül kiemelendő az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár és a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár. Hálával gondolunk a fent említett intézmények munkatársainak segítőkészségére is.

A kérdéskörrel foglalkozó, utóbbi időben kiadott, munkák már forrásokon alapuló kutatásokat és kiegyensúlyozott értékeléseket tükröznek.³ Üdvös módon, az autonómiát

³ E felfogás jegyében készült önálló tanulmányok közül ki kell emelnünk: CSORBA László: A vallásalap „jogi természete”. Budapest, Kiadó, 1999.; ZAKAR Péter: Kossuth Lajos és a katolikus egyház

jogtörténeti és jogelméleti szempontból alaposan tárgyaló munka is napvilágot látott a nem régen⁴. Összességében úgy látjuk, hogy a katolikus egyház lelkeskedő- és főpapjainak korszakunkra vonatkozó tevékenysége kapcsán jelentős előrelépések történtek, de sokirányú feladat áll még a történettudomány előtt. Különösen is érvényesnek tartjuk ezt az egyháznak a polgári átalakulás főbb állomásaihoz, egyes kérdéseihez és folyamataához való viszonyára vonatkozóan választott korszakunkban. Reményeink szerint ehhez a munkához járulhat hozzá az itt következő dolgozat probléma felvetése és értelmezése egyaránt.

Jelen dolgozat nem tárgyalja az erdélyi katolikus autonómia évszázados történetét. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy ennek a rendi gyökerű és Erdély sajátos státusára épülő

1848-49-ben. Belvedere, 1995/1–2. szám. 77-86.; Herger Csabáné: Az államegyháziság után. Az állam és az egyházak kapcsolata 1848/49-ben. in: Jogtudományi Közlöny, 1998. 3. sz. 101-109.; Gergely Jenő: A katolikus egyház 1848-49-ben. in: Valóság 1998/9 74-82.o.; Fazekas Csaba: Érvek és ellenérvek a káptalani követek országgyűlési szavazatjogáról Szemere Bertalan ismeretlen beszéde kapcsán, 1847. október 15. in: Hegedűs, András; Bárdos, István (szerk.) Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon : Nemzetközi történész konferencia előadásai 1998. május 27-28. Esztergom, Magyarország : Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, Esztergom-Budapesti Érsekség, Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány (1999) pp. 11-32.; Fazekas Csaba: „Forradalom után”. Eltérések Cherrier Miklós egyháztörténetének 1847. és 1856. évi változatai között. in: Egyháztörténeti Szemle, 2012. 2. sz. 83-93. p.

⁴ **Herger Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században Új Mandátum Kiadó 2010.**

intézménynek a vizsgálata messze vinne munkánk eredeti tárgyától⁵. Ezen felül pedig, az általunk ismertetett autonómia-koncepciók nem elsődlegesen ebből táplálkoznak és hatókörüket az Erdéllyel újra egyesített ország egészére kívánják kiterjeszteni. Nem érintünk továbbá bizonyos, a korszakban fontos konfliktus góccokat sem, mivel azok nézetünk szerint csupán áttételesen tartoznak a dolgozat fő tárgyához, az autonómia-koncepciók értelmezéséhez, illetve mostanában olyan alapos és kimerítő munkák születtek velük kapcsolatban, amelyek tárgyalásukat itt feleslegessé teszik.

Az alsópapság törekvéseivel foglalkozunk ugyan, de a nagyszámú röpirat, valamint egyházmegyei és espereskerületi tanácskozás, illetve egyházmegyei tanácskozmány teljes körű ismertetése ugyancsak nem célunk⁶. A közel múltban ezek kapcsán születtek forrás alapú, kiváló elemző értékeléseket tartalmazó munkák⁷.

⁵ Hasonlóan vélekedik: CONCHA 1918. 236.o.

⁶ Erről ld. pl.: Zakar Péter: Forradalom az egyházban? (A radikális papság 1848-49-ben) in: „Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848-1918).” METEM könyvek Budapest, 2001. 53-62.o. SARNYAI CSABA MÁTÉ: A radikális katolikus alsópapság követelései és az egyházi vezetés reagálása 1848-ban in: Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon /szerk.: Hegedűs András-Bárdos István/ Esztergom 1999. 57-82.

⁷ Mások mellett: Gárdonyi Máté: Egyházmegyei zsinatok és tanácskozások Veszprémben MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont 2017.; Tamási Zsolt: Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat; Gondolat, Bp., 2013; Tengely Adrienn: [Az 1848-as egri egyházmegyei zsinat előkészületei](#) In: Czeglédi, László; Mizera, Tamás; Verók, Attila (szerk.) [Művelődéstörténeti kalászatok](#) Eger, Líceum Kiadó (2017)

A kötet szerkezete

Az első elképzelés, amit kötetünkben bemutatunk 1848 tavaszán megjelenő koncepció, amit a püspöki kar támogatott. Az autonómia__szükségessége melletti egyháznagyi argumentáció retorikailag az újonnan törvénybe iktatott liberális eszméken nyugszik. Mindenek előtt az állam és az egyház teljes - ideológiai és főként anyagi - szétválasztásának elvén, valamint a vallási egyenlőség és viszonyosság kimondásán. Ez utóbbi a bázisa annak az érvrendszernek, amely a protestánsoknak az állam befolyásától mentes egyházi vagyon kezelésére, zsinattartási és előljáró választási jogára hivatkozva követeli ugyanezeket a katolikus egyház, és e koncepcióban főként annak vezetői számára is.

A felső klérus által leginkább támogatott autonómia-koncepciót értékelve megállapíthatjuk, hogy szinte kizárólag csak a vagyoni kérdésben, az egyházi alapok kezelésében, legföljebb még az iskolaügyben követelte az önállóságot. A javaslat azt mutatja, hogy a felülről kiinduló autonómia-törekvések célja az egyház tradicionális jogainak és érdekeinek védelme, a korszellem által kikövetelt korlátozottan „demokratikus” formában. A világiaknak adandó hatáskör az autonómiában csak ennek eszköze lenne.

76-86.; Zakar Péter: Zsinatok a csanádi egyházmegyében a 19–20. században MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont 2016.

Azt is mondhatjuk, hogy az autonómiának ez a felvetés nem csak a liberális eszmei alapokon nyugvó állammal szembeni nagyobb függetlenséget célozta, hanem legalább ennyire arra is irányult, hogy a felülről kézben tartott, részleges és lényegében formális reform által megakadályozza az egyház belső felépítésére, a hierarchia döntő befolyásának csökkentésére, illetve az egyházfegyelem lazítására, s így tulajdonképpen a valós befolyásra irányuló világi és főként alsópapi törekvéseket.

Ehhez kapcsolódóan vázoljuk fel Kossuth Lajosnak a katolikus autonómia kapcsán képviselt nézeteit, hiszen azokat még az utolsó rendi országgyűlés idején egy Lonovics József csanádi püspökkel folytatott beszélgetésben fejti ki. Kossuth vonatkozó gondolatai liberális elvi alapvetésekből logikusan következtek és nem csupán valamifajta „megátalkodott” katolikusellenességre vezethetők vissza. Ő a püspöki autonómia-igényben a felsőklérus korábbi pozícióinak megőrzésére való törekvést látott, ami saját elveivel ellentétben állt. A javaslatához való hozzájárulása fejében felvetett igényei: a nemzeti jelleg erősítése, vagy az egyház sajátjának tekintett javainak a felekezetiileg semleges állam általi kezelése, illetve esetleges szekularizációja kevésbé férhetett össze a katolikus egyházi körök alapvető érdekeivel, elveivel és szándékaival.

A politikai helyzet 1849 májusára - a tavaszi hadjárat nyomán - átmenetileg ismét stabilizálódott. Ezt követően Horváth Mihály, a liberális gondolkodású kinevezett csanádi püspök, már - mint a Szemere-kormány kultuszminisztere - vetette fel saját autonómia-elképzelését⁸. Ebben a tervzetben - a püspökök által támogatott jogvédő-konceptiótól eltérően - a katolikus egyháznak az állammal szembeni autonómiája csak részleges, hisz az első gyűlésen tervezett reformok állami ráhatással viendők végbe és az évenként ismétlődő gyűléseken a státus útmutatása döntő súllyal esik latba. Itt külön nem kap hangsúlyt a katolikus egyháznak az az állammal szembeni igénye, hogy a tőle való függetlenségi foka más felekezetekkel megegyező mértékű legyen. Másrészt viszont megtalálható benne a világi hívek valós befolyására és a kléruson belüli különböző hierarchikus szintek egymáshoz viszonyított nagyobb önállóságának biztosítására vonatkozó szándék is.

A kiegyezéssel ismét beköszöntő nagyobb mértékű polgári és politikai szabadság idején Eötvös József, mint liberális gondolkodású politikus, és egyben katolikus vallású

⁸ Horváth elképzelését röviden ismerteti és értékeli: pl.: TÖRÖK JENŐ: A katolikus autonómia-mozgalom 1848-1871. Bp.1941. 44-48. illetve CSORBA László: Katolikus önkormányzat és polgári forradalom. Világosság, 1989. 218-225.o.; Részletesebben: SARNYAI CSABA MÁTÉ: Egy teoretikusan lehetséges megoldás? (Horváth Mihály autonómia-konceptiója, 1849) in: „Akit szolgálatok egy árva hon volt” 1848-49 (Közlemények Székesfehérvár történetéből I.). /szerk.: Csurgai-Horváth József és Demeter Zsófia / Székesfehérvár, 2000. 213-226.

vallás és közoktatásügyi miniszter, értékeli egyháza korabeli állapotát. Az ő nézeteit⁹ jól tükrözik a korszakban mérsékeltlen szabadelvűnek aposztrofált autonómia-törekvések. Véleménye szerint csak akkor válhat a katolikus egyház számára is gyümölcsözővé, ha az nem a klérusnak adott kiváltság csupán, hanem az ország minden katolikus polgárának közös joga.

A kiegyezés után meginduló autonómia előkészítő kongresszuson fejt ki nézeteit a tárgyban Deák Ferenc. Ő is, akárcsak Eötvös, a mérsékelt liberális szemléletet követi. Számára azonban különösen hangsúlyos az autonómia szervezetének és működésének minél szélesebb alapokon nyugvó jogi legitimációja. Ennek oka, hogy ebben látja a kérdés hosszú távú, az esetleges politikai változásoktól független, rendezésének alapját.

A katolikus-autonómia elsődleges célja szerinte semmi esetre sem előjogok biztosítása a többi felekezettel szemben. Ezzel a megfogalmazással elutasít bármiféle konzervatív, jogvédő szándékot a katolikus autonómia létre hozásának háttérében. Épp ellenkezőleg, a többi felekezettel való egyenjogúság törvényi bázisán, a korábbi állami függés helyett – tiszteletben tartva az állam törvényeken alapuló jogait -

⁹ Eötvösnek a korszakban az egyházak autonómiájáról vallott nézeteit és azok motivációit jól összegzi CONCHA Győző: Eötvös és Montalambert barátsága. Budapest 1918. 274-275.o.; illetve SCHLETT ISTVÁN: Eötvös József Budapest, 1987. 235-44.o.

önállóság és szabadság az egyház külső ügyeire és vezetésére nézve.

Az első katolikus autonómia-kongresszuson három jól elkülöníthető koncepció jelenik meg. Az egyházas megközelítés tisztán konzervatív érdekből, jogvédelmi és jobbiztosítási céllal akarta az önkormányzatot. Az egyház vezető körei a lehető legnagyobb mértékben át akarták venni a korábbi állami jogköröket. Ezt úgy kívánták elérni, hogy a korszellem jegyében az egyház ügyeinek irányításában megjelenjenek a világi hívek is, de valóságos befolyás nélkül, inkább csak demonstratív cézzal.

A mérsékelt liberális elgondolás a vallás és a liberális haladáseszme összeegyeztetésének szándékával kívánt a világiaknak valós befolyást az egyházi életbe, meghagyva azonban a hagyományos belső szervezeti és dogmatikai rend kereteit.

A radikális szemlélet a liberálissal a reform szükségességének hangoztatásában megegyezik. Azzal az alapvető különbséggel, hogy ennek zálogát a radikálisok az egyház demokratikus és nemzeti szellemben történő gyökeres átalakításában látják.

Az 1890-es években a Magyarországon is felerősödő egyházpolitikai viták¹⁰ eredményeként a liberális állam következetesen végigviszi az állam és az egyház szétválasztását. Az egyházpolitikai reformok ellenhatásaként - formailag az előző mozgalom folytatásának szándékával - újra indult a küzdelem a katolikus-autonómiáért¹¹. Ezt a „reakció-jelleget” jól demonstrálja a katolikus autonómia korabeli konzervatív szemléletű megközelítése.

A közelgő kongresszus megnyitásának hírére az egyházi vezetés és a kormány is kifejtette az autonómia általa elfogadhatónak tartott hatáskörére vonatkozó véleményét, ami előrevetítette a következő autonómia-kongresszus munkája során felmerülő nehézségeket. E nehézségek kapcsán fejtette ki a katolikus autonómiára vonatkozó elképzeléseit Prohászka

¹⁰ SALACZ GÁBOR: A magyar kultúrharc története 1890-1895. Bécs, 1938.; Újabban az 1995. november 28-án rendezett „Az egyházpolitikai törvények 1894-95” című tudományos konferencia tanulmányá bővített előadásából a témákra vonatkozó: ADRIÁNYI GÁBOR: A magyar egyházpolitikai harc (1890-1895) a német külügyminisztériumi iratok megítélése szerint in: Protestáns Szemle 1996/1. 1-11.; GERGELY JENŐ: Az egyházpolitikai törvények a főrendiházban (1894-95) in: uo. 12-29.;

¹¹Erről részletesebben: HANUY FERENC DR.: Hetvenéves küzdelem az autonómiáért. Budapest, 1918. /a továbbiakban HANUY 1918./ 30-38. SALACZ Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. München, Molnár Ny., 1974. 114-124.; GERGELY JENŐ: A politikai katolicizmus Magyarországon. (1890-1950) Budapest, 1977. CSORBA László: A vallásalap „jogi természete”. Budapest 1999. 179-201.

Ottokár, a korszak egyik meghatározó egyházi személyisége. A kongresszus során kialakuló kisebbségi és többségi koncepció párhuzamait és ütközőpontjait plasztikusan mutatja fel Giesswein Sándor a maga autonómia értelmezésében.

Prohászka az egyházukért cselekvő, szociálisan érzékeny hívek és klerikusok összefogásában látja a laicizálódó korszellemre és az erősödő világi államhatalomra való megfelelő reakciót. Ennek egy lehetséges kerete számára az autonómia. Giesswein Sándor, a fennálló politikai és közjogi rendet szem előtt tartva, inkább az egyházi érdekek kifejezésének politikai-jogi lehetőségét keresi az autonómiában.

Az új törésvonalak kialakulásával a századfordulón, az egyházpolitikai törvények után, egyházi körökben a radikális autonómia elképzelés teljesen képviselhetlenné vált, de a liberális koncepció - mérsékeltebb formában - sem volt klerikus körökben végigvihető. Maradt elsődleges lehetőségként egyházi oldalon a konzervatív koncepció valamelyest áthangszerelt, méginkább jogbiztosításra törekvő formája. Az utoljára vázolt sajátosan „hibridizált” autonómia-elképzelés mind a konzervatív egyháziak számára, mind a dualizmus kor liberális világi politikai erői számára - az autonómia által elérni kívánt céljaikat tekintve - a hatáskör és a szervezeti felépítés szempontjából egy időben volt túl sok és

túl kevés. 1902-ben lezajlott a II. autonómiaszervező-kongresszus. Ez a gyűlés elfogadta az autonómia-szervezet működési szabályzatát¹². Ez a dokumentum sajátosan igyekszik egységbe hozni a mérsékelt liberális és a konzervatív jogvédő álláspont bizonyos céljait.

Kitekintésként két, röviddel az I. világháborút követő dinamikus átalakulások idején keletkező autonómia-koncepciót is felvázolunk 1919-20-ból. Mindkettő ferences gyökerű. A korábbi – utóbb a Horthy-korszak első tábori püspökévé tett - Zadaveczi István nevéhez köthető. Míg a későbbi egy ismeretlen ferences szerzőhöz. Mindkét koncepció fő célja a katolikus egyház jogainak és érdekeinek - főként politikai és anyagi függetlenségének, valamint szervezeti állandóságának - megerősítése és védelme, a korszak által kikövetelt korlátozottan „demokratikus” formák átvételével. Ebben a tekintetben párhuzamba állíthatók az autonómia-törekvések 1848-49-es megindulásának első mozzanatát jelentő - a püspökök által kezdeményezett - konzervatív indíttatású, egyházi jogvédő célzatú elképzeléssel, de sajátosan reagálnak a kialakuló új politikai viszonyokra.

A dolgozat végén lévő függelékben található, táblázatba rendezett, adatok bemutatásának elsődleges célja, hogy a katolikus egyház korszakunkra vonatkozó birtok- és

¹² HANUY 1918. I.Függelék 43-87.

személyi állományáról némi képet kapjunk. Azért tartjuk ezt fontosnak, mert az autonómia-koncepciók kulcs kérdései közé tartozik az egyházi vagyon kezelésének módja, éppen úgy, mint az alsópapság és a hívek szerepe és súlya.

A következőkben felvázolandó autonómia-koncepciók reményeink szerint figyelemre méltó példát mutatnak arra, hogy hasonló történelmi helyzetekben, ugyanazt az intézményt, jelesül a katolikus-autonómiát, milyen gyökeresen más értelemben használják az eltérő eszmei bázisról induló, különböző célokért küzdő és más politikai érdekű politikai csoportok.

Értékelés

A felsőklérustól kiinduló 1848 tavaszi autonómia-törekvések célja az egyház tradicionális jogainak és érdekeinek védelme, a korszellem által kikövetelt, korlátozottan demokratikus formában. A világiaknak adandó hatáskör az autonómiában csak ennek eszköze lenne. Ügyeltek e kompetencia pontos meghatározására is: arra, hogy a hierarchikus szervezés, az egyházi személyeknek az autonómia különböző szintjein való meghatározott arányú kötelező jelenléte, valamint az erőteljes felső kontroll révén a világi elem az ún. egyházi külső ügyekben is csak erőteljesen

körülhatárolt mozgástérrel rendelkezzen. Az autonómiaszervezet hatásköre az egyház belső ügyeire, azaz hitbeli, egyházfegyelmi, egyházszerkezeti vagy liturgiai kérdésekre pedig e szerint a terv szerint – eltérően az autonómiamozgalom későbbi időszakában tapasztalhatóktól – egyáltalán nem terjedt volna ki. Azt is mondhatjuk, hogy ez a felvetés az autonómiának nemcsak a liberális eszmei alapokon nyugvó állammal szembeni nagyobb függetlenségét célozta, hanem, legalább ennyire, arra is irányult, hogy a felülről kézben tartott, részleges, és lényegében formális reform által megakadályozza a felső hierarchia döntő befolyásának csökkentését, illetve az egyházfegyelem lazítására, és így tulajdonképpen a valós befolyásra irányuló világi, és főként alsópapi törekvéseket. Összességében azt mondhatjuk, hogy az autonómia-igény püspökök általi felvetése, és az ehhez kapcsolódó újszerű egyházi intézmény tervezete az egyházfők többsége számára, a kialakuló új polgári berendezkedésben, mindenekelőtt nem stratégiai,¹³ hanem inkább taktikai lépésnek tekinthető. Erre utal az is, hogy a későbbiekben lassacskán elálltak tőle, és csak 1848 decemberében elevenítették fel újra, akkor is csak egy pillanatra.

¹³ CSORBA László: Katolikus önkormányzat és polgári forradalom. Világosság, 1989. 218-219.o.

Kossuth a püspöki autonómia-igényben a felsőklérus korábbi pozícióinak megőrzésére való törekvést látott, ami saját elveivel ellentétben állt, és így nem támogathatott. Erre mutatnak azok az egyház vezetői számára aligha elfogadható feltételek, amelyeket Kossuth említett Lonovicsnak a javaslathoz való hozzájárulása fejében. A nemzeti jelleg erősítése, vagy az egyház sajátjának tekintett javainak a felekezeten semleges állam általi kezelése, illetve esetleges szekularizációja kevésbé férhetett össze a katolikus egyházi körök alapvető elveivel és szándékaival.

A Horváth Mihály által vázolt katolikus autonómia-tervezetben határozottan összekapcsolódik az egyházreform és az autonómia gondolata. E reform bizonyos – nem jelentéktelen – radikális szándékok ellenében igyekszik megvédeni az egyház javait a további szekularizációs törekvésekkel szemben. Másfelől a kijelölt csanádi püspök fokozatosan a magyar katolikus egyház Rómától való függésének csökkentésére, és az alsóklérust, illetve a világiakat egyaránt bevonni kívánó autonómia kiépítésére törekedett. A fentebb ismertetett állam-egyház viszonyra vonatkozó, illetve egyházszervezeti és fegyelmi céljait tekintve az autonómia-törekvések liberális-demokrata irányához sorolja az elképzelést. E koncepció esetleges megvalósítása több problémára jelenthetett volna megoldást. Ugyanakkor azonban

a katolikus egyház mint intézmény hagyományos működési struktúráját és kapcsolatrendszerét több ponton szétfeszítette volna.

Eötvös úgy látja, hogy az autonómia létrehozását a világiak és az alsóklérus többsége is támogatja. Az autonómia melletti súlyos érvként hozza fel azt, hogy egyedül annak mielőbbi létrehozása révén lehet megakadályozni azoknak a jelentős politikai bázissal rendelkező elképzeléseknek a megvalósulását, amelyek még határozottabb szekularizációt, és erőteljesebb állami befolyást követelnek.

Deák tisztán liberális nézeteit arról, hogy az önkormányzat hogyan erősítheti az egyháziak és a világiak érdekezésség-tudatát: „[a]zon egyesülést, melyet itt többen az egyház világi és egyházi tagjai között óhajtanának, nem lehet törvényi kényszer által keresztülvinni. Ez az élet dolga, és minél kevesebbet erőltetjük egyik vagy másik részt, s minél szabadabb tért hagyunk egyik vagy másik félnek a jogok terén, annál hamarabb fogjuk elérni a kitűzött célt.”¹⁴

Céljaikban összevetve a püspöki kar, Kossuth, Horváth, Eötvös és Deák katolikus autonómiát érintő elképzeléseit három jól elkülöníthető irányt láthatunk: az egyházas megközelítés (amit legvilágosabban a püspökök idézett

¹⁴ KÓNYI Manó: Deák Ferenc beszédei. VI. köt. (1868–1873). Budapest 246.o.

nézeteiből olvashattunk ki) tisztán konzervatív érdekből, jogvédelmi és jogbiztosítási céllal akarta az önkormányzatot. Az egyház vezető köreia lehető legnagyobb mértékben át akarták venni a korábbi állami jogköröket. Ezt úgy kívánták elérni, hogy – a korszellem jegyében – az egyház ügyeinek irányításában megjelenjenek a világi hívek is, de valóságos befolyás nélkül, inkább csak demonstratív célzattal.

A következő a liberális-katolikus elgondolás. Ehhez – a cél elérésének menetében fellelhető különbségek ellenére – eszmeileg Eötvös és Deák áll közel, akik lényegében a vallás és a liberális haladáseszme összeegyeztetésének szándékával kívántak valós befolyást adni a világiaknak az egyházi életbe, meghagyva azonban a hagyományos belső szervezeti és dogmatikai rend kereteit.

A radikális szemlélet, ahová Horváth és talán leginkább Kossuth sorolható, a reform szükségességének hangoztatásában megegyezik a liberálissal, azzal az alapvető különbséggel, hogy ennek zálogát az egyház demokratikus és nemzeti szellemben történő gyökeres átalakításában, és az állam lehető legnagyobb mértékű szekularizációjában látta.

Prohászka és Giesswein világiak szerepéről alkotott képe a létrehozandó autonómiában összekapcsolható a társadalom egyre inkább magára hagyott rétegeinek érdekeit szem előtt tartó gondolkodással. Kettejük működése tehát

ugyanazokra a kihívásokra adott, lényegében közös válasz két oldala: Prohászka az egyházukért cselekedni kívánó, szociálisan érzékeny hívek, köztük hangsúlyosan a keresztény értékeket követő bérmunkások, illetve klerikusok összefogásában látja a liberális, laicizálódó korszellemre és államhatalomra való megfelelő reakciót. Ennek egy lehetséges kerete egyházi szempontból az autonómia, szociális oldalról pedig a katolikus szellemiségű érdekvédő szervezetek létrehozása. Giesswein inkább a fennálló politikai és közjogi rendben az egyházi érdekek kifejezésének politikai lehetőségeként tekint az autonómiára, a munkáskérdésben pedig – ehhez szorosan köthetően – a párt jellegű szervezet létrehozását látja célravezetőnek. Figyelembe véve kettejük további pályáját, látjuk, hogy már ezekben a viszonylag korai megnyilatkozásaikban is tetten érhetőek azok az alapelvek, amelyek egyházi és közösségi szerepük későbbi alakulását meghatározzák: Prohászka a magyarországi szociális katolicizmus egyik apostola, Giesswein pedig a hazai keresztényszocialista párt egyik központi személyisége, majd parlamenti képviselője lesz.

Az 1870–1871-es I. kongresszus szabályzata szerint az önkormányzat hatáskörébe tartoznak a személyi kinevezések, a köznevelés, a katolikus egyházi és iskolai javak és alapítványok, tehát az egyház összes világi vonatkozású ügye.

Az 1897–1902-es II. kongresszus szabályzatában pedig az egyházi hierarchia igen jelentős befolyást kapott az autonómia szerveivel szemben, a szervezet minden szintjén. A felsőklérusnak joga van hatályon kívül helyezni az országos katolikus gyűlés és az igazgatótanács azon határozatait, amelyek túllépik az autonómia hatáskörét, vagy sértik az egyházjogot. Ezt a védelmet szolgálja az is, hogy az országos katolikus gyűlés döntéseinek egy része csak a püspöki kar egyetértésével vagy hozzájárulásával válik érvényessé.

A két ferences koncepcióban az autonómia-igény bizonyos korábbi (főként az 1867 és 1871 közötti) liberális-demokrata megfogalmazásaitól eltérően, hiányzik az egyház belső viszonyainak bárminemű megváltoztatására vonatkozó szándék. E tekintetben azt is mondhatjuk, hogy az autonómiának a zadraveczi felvetése arra irányult, hogy korlátozza, illetve mederben tartsa az egyház belső felépítésére és az egyházfegyelem lazítására irányuló alsópapi törekvéseket. A belső ügyekben – a szervezeti, egyházfegyelmi és liturgikus kérdésekben – a később született elképzelés sem kívánja szerephez juttatni az önkormányzatot. Az sem teljesen világos, hogy miközben az autonómia-szervezet az országos vonatkozású ügyekben venné át a világi állam egyes korábbi hatásköreit, hogyan épülne ki az ehhez szükséges országos

szervezet, annak milyen szintjei lennének, és azok milyen kapcsolatban állnának egymással.

Zárásként megjegyezzük, hogy utóbb részeredményként létrejött az egyházközség, a katolikus autonómia alapejtje. Hozzá kell azonban tenni, hogy a Horthy-rendszer stabilizációját követően a keresztény-nemzeti Magyarországon már nem mutatkozott meg az autonómia teljes körű kiépítésének igénye, mert a katolikus egyház kellőképpen biztosítva látta érdekeinek védelmét a fennálló politikai keretek között.

Köszönetnyilvánítások

A kutatások és a dolgozat megírása során sokan voltak szakmai segítségünkre. Ez alkalommal mondunk mindannyijuknak köszönetet.

Külön köszönettel tartozunk Bessenyei Balázsnak, Békési Kornéliának, Fazekas Csabának, Horváth Tamás Illésnek, Karsai Mariannak, Lakatos Andornak, Máté-Tóth Andrásnak és Zakar Péternek, akik önzetlen segítségükkel nagyban hozzájárultak a munka elkészültéhez.

Végül meg kell emlékeznünk azokról a szervezetekről, amelyek anyagi támogatásukkal tették lehetővé a szakmai feladat elvégzését: az ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS ÉS KUTATÁSI

ALAP¹⁵, az MTA-SASAKAWA ALAPÍTVÁNY, a Békésy György Posztdoktori Ösztöndíj¹⁶ és a KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR EGYÉNI KARI KUTATÓI PÁLYÁZATA.

Publikációk a témában

1. [Scitovszky primás levele Eötvöshöz \(1848\): Scitovszky János pécsi püspök levele báró Eötvös Józsefhez 1848. pünkösd hava /május/ 6. napján. \[Közread. és bev.\] MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK 8 : 3-4 pp. 179-187.](#)
2. Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása az 1849. augusztus 20-án tartandó katolikus autonómia kongresszus megtartására. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1997/1–2. szám. 181–184.o.
3. A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei a XIX. század második felében. Századvég, 2001/nyár.
4. A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. In: Sarnyai Csaba Máté – Zombori István (szerk.): Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848–1918). Budapest, Magyar Egyház 1999.

¹⁵Pályázatszám: T 46956

¹⁶ Pályázatszám: 166/2002.

5. Az autonómiáról nézetei egy papnak, 1919. március. (P. Zadaveczi István az ellenforradalom „Kapisztránja” a katolikus autonómiáról.). In: Döbör András – Kiss Gábor Ferenc (szerk.): Magyarország és Európa 1919–1939. Szeged, Belvedere könyvek, 2001.

[6. Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században: 1848.július – december](#) Budapest, Magyarország : Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) (2002) , 184 p.

7. [Lajos Kossuth and the Autonomy Demand of the Catholic Higher Clergy in 1848](#) in: HUNGARIAN STUDIES: A JOURNAL OF THE INTERNATIONAL ASSOCIATION FOR HUNGARIAN STUDIES AND BALASSI INSTITUTE 16 : 2 pp. 165-171. (2002)

8. [„Az autonómia sürgetése a kor uralkodó eszméinek megnyilatkozása” Prohászka Ottokár katolikus autonómia megközelítése a századfordulón](#) In: Szabó, F; Mózessy, G (szerk.) Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról Szeged, Magyarország : Agapé Kiadó, (2002) pp. 85-96. ,

9. [Giesswein Sándor katolikus autonómia-értelmezése a századfordulón](#) KÚT 2 : 3-4 pp. 50- 59. (2003)

10. [Kossuth Lajos és a katolikus felső klérus autonómia-igénye](#) In: Kertész, Botond (szerk.) Kossuth és az egyházak:

Tanulmányok Budapest, Magyarország: Luther Kiadó (2004) 191 p. pp. 62-69.

11. EGY MEG NEM VALÓSULT IDEA... Deák Ferenc és a katolikus önkormányzat megvalósításának nehézségei in: Balogh, Elemér; Sarnyai, Csaba Máté (szerk.) [Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon : a 2003. november 4-5-én a szegedi városházán tartott konferencia ellőadásai](#) Szeged, Magyarország : Pólay Elemér Alapítvány (2005) 177-186.

12. Forradalmak után, konszolidáció előtt: katolikus autonómia-koncepció egy fővárosi ferences plébániáról 1920-ból. In: Óze Sándor – Medgyesy-Schmikli Norbert (szerk.): A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. I. kötet. Piliscsaba – Budapest, PPKE BTK – METEM, 2005. 375-382.

13. [„...de minden körülmények között meg lesz az a megnyugtató vigasztalásunk, hogy a dolog nem rajtunk múlt.”: \(Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor katolikus autonómia értelmezésük összehasonlító elemzése\)](#) BELVEDERE MERIDIONALE 19 : 1-2 pp. 40-53. , 14 p. (2007)

14. [Die Meinungen von Ferenc Deák in der Sache der katolischen Autonomie](#) in: UNGARN JAHRBUCH: ZEITSCHRIFT FÜR INTERDISZIPLINARE HUNGAROLOGIE 29 pp. 111-130. (2008)

[15. Két ferences a katolikus autonómiáról 1919. március és 1920: Páter Zadavec István és egy névtelen szerző írásai alapján](#) In: Miklós, Péter (szerk.) [Újragondolt negyedszázad : Tanulmányok a Horthy-korszakról](#) Szeged, Magyarország : Belvedere Meridionale (2010) 380 p. pp. 181-197.16.

[16. The views of Lajos Kossuth, József Eötvös and Ferenc Deák on catholic autonomy](#) in: Richard, P Mulcahy; János, Angi; Tibor, Glant (szerk.) [Hungary Through the Centuries : Studies in Honor of Professors Steven Béla Vardy and Agnes Huszár Vardy](#) New York (NY), Amerikai Egyesült Államok: Columbia University Press, East European Monographs (2011) 623 p. pp. 121-144.

